

Kilka refleksji ze spisem powszechnym w tle

Ilu jest Karaimów?

Powszechny spis ludności i mieszkań w 2011 roku był pierwszym od czasu, gdy Polska i Litwa stały się państwami członkowskimi Unii Europejskiej. Miał dostarczyć najbardziej szczegółowych informacji o liczbie ludności i jej rozmieszczeniu terytorialnym...

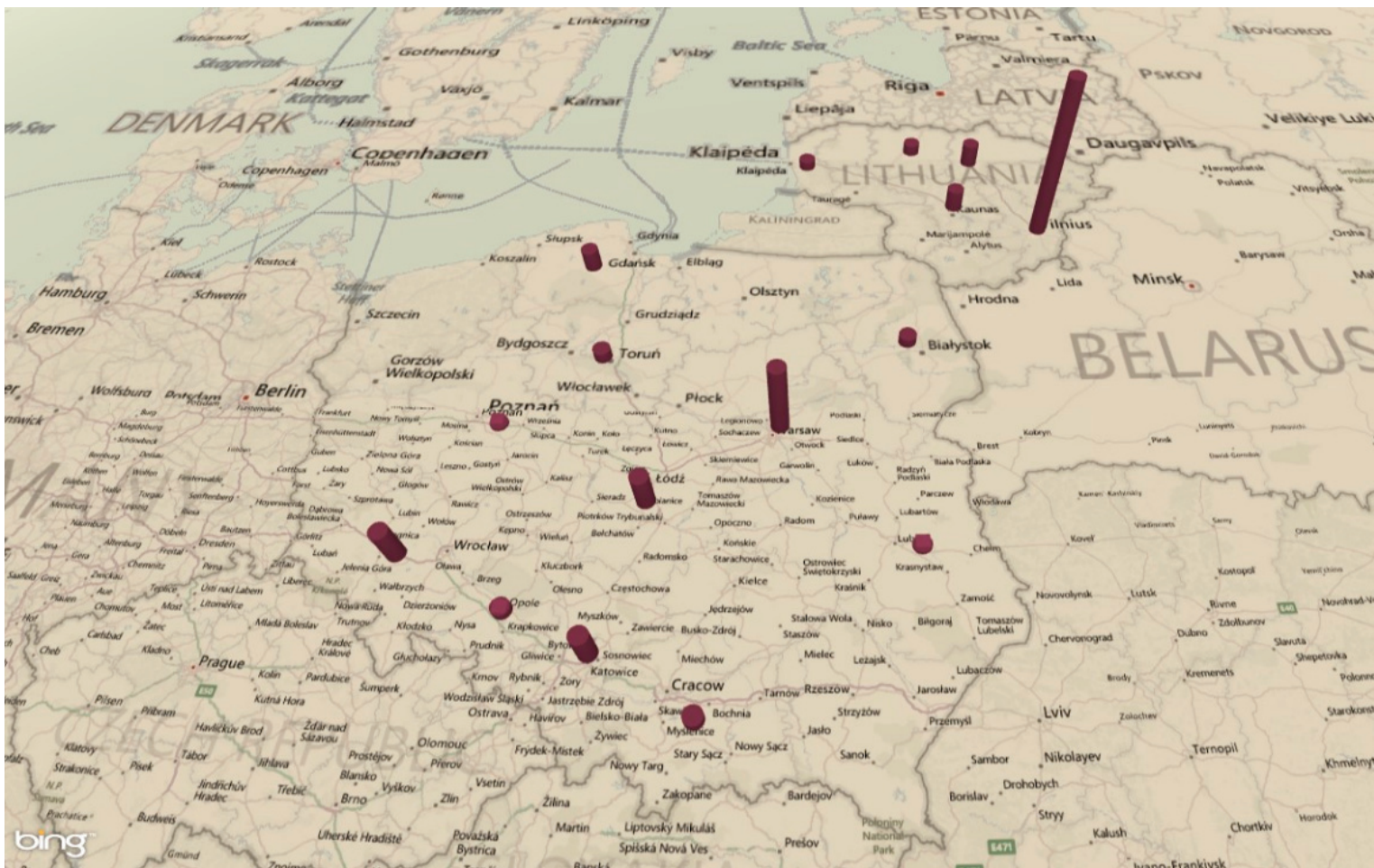
Od stu lat z górą twórcy spisów ludności nie do końca sobie radzą z policzeniem członków społeczności karaimskiej. I to niezależnie od tego, czy dotyczą Warszawy, czy Polski i Litwy, czy Imperium Rosyjskiego w końcu wieku XIX, czy też Polski okresu międzywojennego. Pisał już o tym Adam Dubiński¹, analizując dane z różnych raportów statystycznych dotyczących Warszawy i jej mieszkańców od 1882 r. do początków XX w. Zmieniają się czasy, zmieniają się sposoby liczenia i analizowane przez statystyków dane, a Karaimi w dalszym ciągu jakby wymykają się szkiełku i... liczydłu badacza.

Spisy mieszkańców (rewizje) gmin karaimskich z Trok, Nowego Miasta i Łucka sporządzane były od przełomu XVIII i XIX w. do połowy XIX w. W Imperium Rosyjskim do czasu pierwszego spisu powszechnego, który miał miejsce w 1897 r., dziesięciokrotnie przeprowadzano tzw. rewizje mieszkańców. Podlegali im również Karaimi. W owych czasach rachmistrz chodził od domu do domu i zapisywał liczbę mieszkańców, ich płeć, wiek, wyznawaną religię, niekiedy również status społeczny czy zajęcie, a także różnicę pomiędzy obecnym a poprzednim spisem, czasem również przemieszczanie się pomiędzy gminami. Zachowane do dziś imienne spisy są cennym i interesującym źródłem do badań filologicznych, historycznych i genealogicznych. Pokazują nam liczebność społeczności karaimskich zamieszkujących w chwili dokonywania spisu w powiatach trockim, łuckim i nowomiejskim i przynależących do kienes (gmin wyznaniowych), które funkcjonowały w Trokach, Łucku i w Nowym Mieście.

I tak w Łucku i jego okolicach w roku 1834 mieszkało 105 Karaimów i 116 Karaimek, co daje w sumie 221 osób. Blisko ćwierć wieku później w 1858 r. było Karaimów 228 (107 mężczyzn i 121 kobiet). W Nowym Mieście (Poniewieżu) w roku 1765 spisano 143 mężczyzn i 132 kobiety, czyli 275 Karaimów, a w r. 1869 odpowiednio 141 i 116, czyli 257.

W Trokach w gminie karaimskiej doliczono się w 1795 r. 169 członków (74 mężczyzn i 95 kobiet), zaś w 1799 – jedynie 111 (59 mężczyzn i 52 kobiety), ale ten spis uwzględniał tylko gospodarzy domów i ich rodziny, pomijając służących oraz kątników zamieszkujących w domach karaimskich i chrześcijańskich. W roku 1811 wykazano 169 członków gminy trockiej (89 mężczyzn i 80 kobiet) zamieszkałych przynajmniej od ostatniego spisu w 1800 roku i 128 osób przybyłych głównie z powiatu upickiego, ale też z Łucka. Zaś w 1834 r. w Trokach mieszkało już 359 Karaimów (174 mężczyzn i 185 kobiet), a w 1858 po większej migracji z Nowego Miasta – 485 (odpowiednio 249 i 236).

Dziś mamy rok 2013, i nie potrafimy udzielić jednoznacznej odpowiedzi na pytanie: ilu jest Karaimów? No właśnie. Jak policzyć członków społeczności i które źródła oraz zmienne brać pod uwagę: pochodzenie, narodowość, wyznawaną religię? Łącznie czy rozdzielnie? Rejestry członków naszych organizacji religijnych czy kulturalnych? Dane z narodowych spisów powszechnych? A może dane ze spisu socjologicznego, który w roku 1997 przeprowadziły jednocześnie Departament Statystyki przy rządzie Republiki Litewskiej i polski Główny Urząd Statystyczny, badając społeczności karaimskie na Litwie i w Polsce. Uzyskano wtedy „406 wy-

wiadów indywidualnych: 280 przeprowadzonych na terenie Litwy i 126 na terenie Polski”².

Jedną z pierwszych kwestii badania socjologicznego z 1997 r. było pytanie o deklarowaną narodowość. Odpowiedź na nie można porównać z danymi z przeprowadzonych kilka lat później w obu krajach spisów powszechnych: na Litwie w spisie z roku 2001 narodowość karaïmską podały 273 osoby (w spisie socjologicznym z roku 1997 – 225), natomiast w Polsce w spisie z roku 2002 – 45, a w roku 1997 – 55.

Dwa lata temu przeprowadzono kolejny spis powszechny. Dla Polski i Litwy był on poniekąd wyjątkowy, bo po raz pierwszy przeprowadzono go, zgodnie z wytycznym i potrzebami Komisji Europejskiej, nie tylko w danym kraju, ale we wszystkich krajach Unii Europejskiej. Przez kilka lat trwały w Polsce przygotowania do tej operacji. Podczas wielu posiedzeń Komisji Wspólnej Mniejszości i Rządu mieliśmy okazję

Siedliska karaïmskie w Polsce i na Litwie według spisów powszechnych z roku 2011.

dyskutować nad sposobami przeprowadzenia spisu z wykorzystaniem trzech różnych narzędzi i obliczania wyników, układaniem spisowych pytań i tworzeniem wskaźników, z których „jedyna słuszna” metodologia obliczeniowa opracowana przez specjalistów z GUS miała wyprowadzić liczebność mniejszości. W ciągu dziesięciu lat, jakie upłynęły od poprzedniego spisu, mogliśmy nie raz się przekonać, jak ważna dla społeczności mniejszościowych jest oficjalna odpowiedź na pytanie: ilu was/nas jest? To przecież nie tylko element statystyki państwowej i europejskiej, to również ilościowy wyznacznik, który brany jest pod uwagę przy określaniu praw i potrzeb danej społeczności, wymagany również przez Komisję Europejską do badania struktury demograficzno-społecznej organizmów państwowych.

Po długich i nierzadko trudnych dyskusjach przyjęto w Polsce w dwóch zadawanych w kwestionariuszu spisowych pytaniach możli-

Tabl. 28. Ludność wg rodzaju i złożoności identyfikacji narodowo-etnicznych w 2011 r.

IDENTYFIKACJA NARODOWO-ETNICZNA	Ogółem	ZŁOŻONOŚĆ IDENTYFIKACJI ³		Ogółem	ZŁOŻONOŚĆ IDENTYFIKACJI	
		jednorodna (pojedyncza)	złożona (podwójna)		jednorodna (pojedyncza)	złożona (podwójna)
	w liczbach bezwzględnych			w odsetkach		
Karaimska	346	233	113	100	67,4	32,6

Tabl. 29. Ludność według identyfikacji narodowo-etnicznych (wyrażonych w pierwszej lub drugiej deklaracji-odpowiedzi), płci oraz charakteru miejsca zamieszkania w 2011 roku

IDENTYFIKACJA NARODOWO-ETNICZNA	Ogółem	Płeć		Charakter miejscowości	
		Mężczyźni	Kobiety	Miasto	Wieś
Karaimska		200	146	317	29

wość podawania tożsamości złożonych (np. karaimsko-polskiej lub polsko-karaimskiej – co ważne, po raz pierwszy osoby podające taką podwójną tożsamość miały być zaliczane do społeczności mniejszościowych) oraz określenia języka używanego w domu, a także wyznawanej religii. Sprawa ustalenia odsetka przedstawicieli mniejszości w gminach nas, Karaimów, nie dotyczyła, jako że nie tworzymy zwartych siedlisk i nigdzie nie osiągamy progów procentowych pozwalających na wnioskowanie o dwujęzyczne tablice z nazwami miejscowości (w Polsce dotyczy to jedynie Białorusinów, Nie-

mców, Kaszubów i Litwinów). Po konsultacjach społecznych niespełniający warunku progowego Łemkowie również uzyskali prawo do umieszczania na tablicach łemkowskich nazw miejscowości, które historycznie zamieszkiwali.

Przedstawiciele mniejszości starali się prowadzić intensywną promocję spisu wśród członków swoich społeczności, a przede wszystkim propagować samopis internetowy w nadziei, że sami najlepiej się policzą, a wyniki nie tylko przyniosą wiedzę, lecz będą też miały wpływ na finansowanie działań kulturalnych i wydawniczych poszczególnych mniejszości. Pisaliśmy o tym w pierwszym numerze „Awazymyz” w roku 2011, publikując przygotowany przez GUS specjalnie na tę okazję plakat w języku karaimskim, zachęcający Karaimów do uczestniczenia w tym wydarzeniu. Po upływie trzech miesięcy, podczas których mogliśmy wypełniać ankiety spisowe w Internecie lub odpowiadać na pytania rachmistrzów, zaczęliśmy czekać na wyniki. Zgodnie z obowiązującym harmonogramem opracowania i publikacji wyników spisowych obiecywano podać je w końcu roku 2012 lub na początku roku 2013.

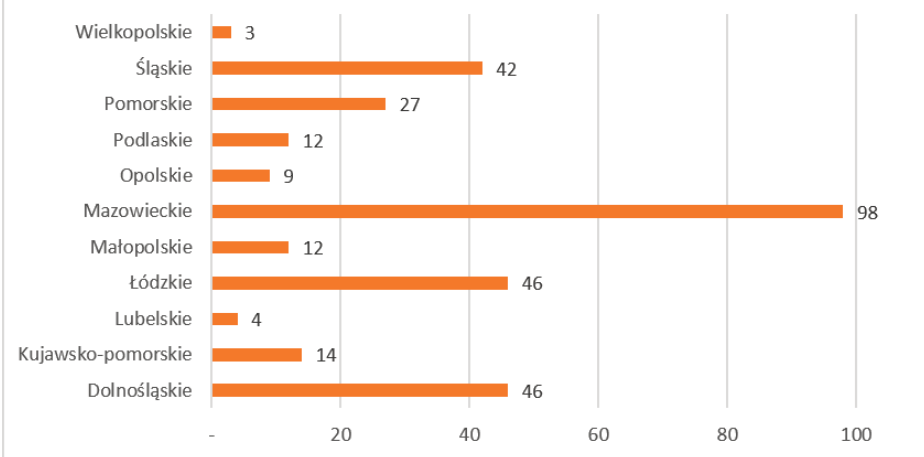
Pierwszy raport *Przynależność narodowo-etniczna ludności* pojawił się na stronach GUS 29 stycznia 2013 r. (http://www.stat.gov.pl/gus/12773_PLK_HTML.htm). Niestety, podano w nim jedynie społeczności liczone w tysiącach – dla Karaimów miejsca w tym opracowaniu nie było. Jednak poufne wieści pozwalały mieć nadzieję, że po prostu nas jeszcze nie policzono.

Dziewiątego kwietnia bieżącego roku GUS opublikował kolejny raport *Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna*, w którym już figurujemy i to nawet w dwóch tabelach.

W lipcu ogłoszono następny rozszerzony raport *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Raport z wyników*. W raporcie tym znikamy z tabeli Tabl. 11/2. „Ludność według rodzaju i kolejności identyfikacji narodowo-etnicznych w 2011 r.”. Miejsce dla nas znajduje się jedynie w omówieniu pod tabelą, za to w doborowym towarzystwie braci Tatarów, których jest niespełna dwa tysiące (z raportu kwietniowego wynika, że narodowość tatarską zadeklarowało 1909 osób).

Pewnie czekalibyśmy jeszcze długo na dokładniejsze dane, gdyby nie to, że obecne przepisy zobowiązują administrację państwową do bardziej szczegółowej sprawozdawczości. Źródłem danych do tych sprawozdań jest oczywiście spis powszechny. Dlatego Komisja wspólna na swoje czerwcowe posiedzenie otrzymała dodatkowe dane. Można się z nimi zapoznać na stro-

Rozmieszczenie społeczności karaimskiej w Polsce

nach Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji (<http://mniejszosci.narodowe.mac.gov.pl/mne/mniejszosci/wyniki-narodowego-spis>). Cóż zatem możemy tam wyczytać o społeczności karaimskiej zamieszkującej w roku 2011 w Polsce?

Po pierwsze dowiadujemy się, że nasza akcja promocyjna odniosła sukces. Technika samopisu internetowego narodowość karaimską zadeklarowało – w pierwszym lub drugim pytaniu – 269 osób!

Deklarowanie narodowości karaimskiej przedstawiało się następująco:

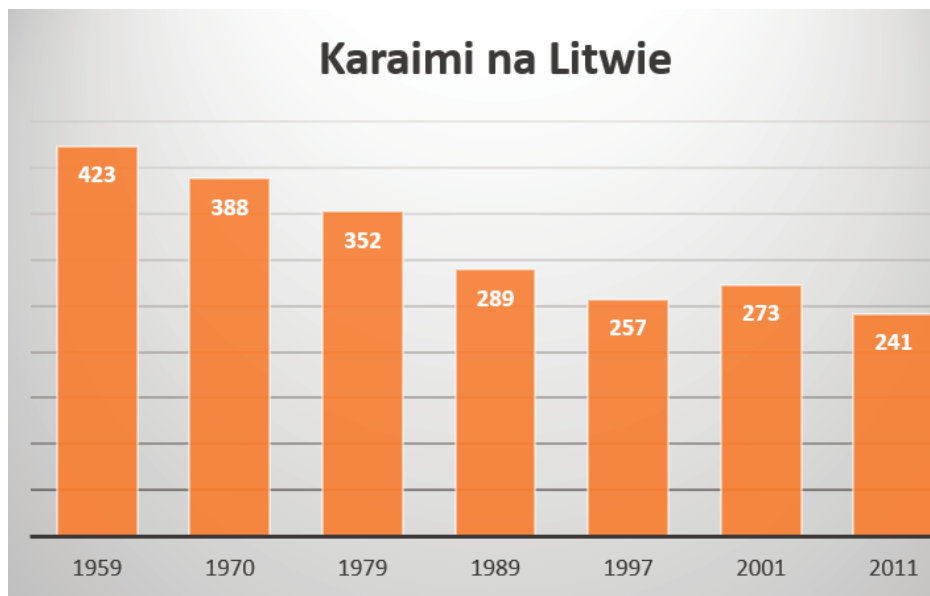
* Pierwsza identyfikacja	269
* Pojedyncza identyfikacja	219
* Podwójna – druga – ogółem	50
** Polska	21
** Inna, mniejszościowa	0
** Inna, nie mniejszościowa	29

Do karaimskiej grupy etnicznej zaliczono w Polsce 314 osób, z których większość zamieszkuje w województwie mazowieckim (98 osób), dolnośląskim (46 osób) i – ku naszemu zdumieniu – łódzkim (46 osób). W województwie pomorskim zadeklarowało karaimskie pochodzenie jedynie 27 osób.

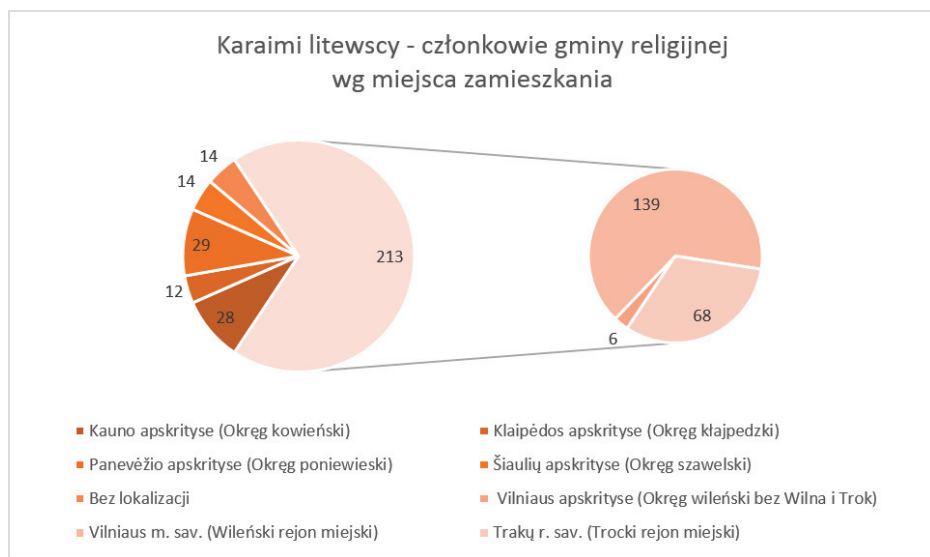
Jako język domowy społeczność karaimska w Polsce w 311 przypadkach zadeklarowała język polski. Niestety, język karaimski nie pojawia się w ogóle w analizach statystycznych, choć przynajmniej kilka ze znanych mi osób podało ten język jako jeden z używanych w domu – najwyraźniej liczba deklaracji była zbyt niska, by w statystycznym scalaniu informacji z trzech narzędzi spisowych zatrzymała się na wyposażonym w duże oka sicie analitycznym.

W badaniu stanu cywilnego osób w wieku powyżej lat 15 z 305 osób 80 (26,39%) to kawalerowie lub panny, 182 (59,86%) – żonaci i mężatki, 36 (11,75%) – wdowcy, a 6 (2,01%) – rozwiedzeni. Jeśli chodzi o poziom wykształcenia, w tej samej grupie zadeklarowano wykształcenie wyższe w 126 (41,38%) przypadkach, średnie – w 97 (31,89%), a niższe niż średnie – w 81 (26,73%). 135 osób (44,32%) to pracujący, 26 (8,40%) – pozostaje na bezrobociu, a 144 osoby (47,29%) są bierne zawodowo.

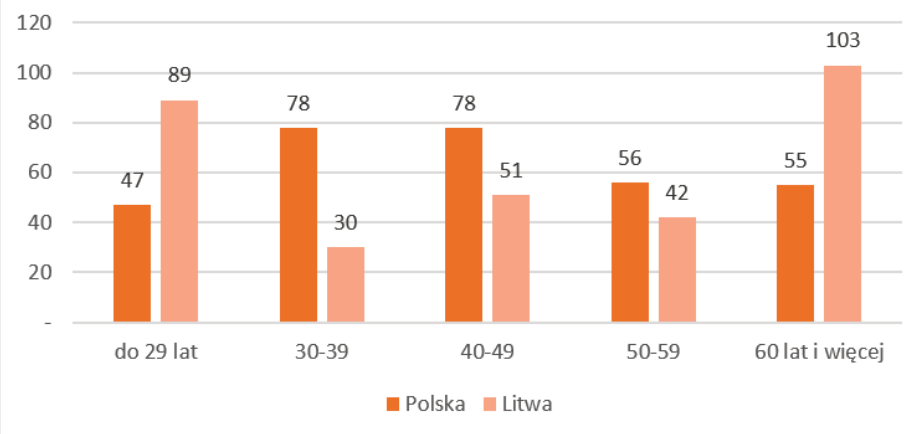
W marcu tego roku ukazały się również raporty z wynikami spisowymi naszych sąsiadów, Litwy. Z oficjalnej publikacji *Lietuvos gyventojai 2011 metais. 2011 m. gyventojų surašymo re-*

zultatai. Lithuanian 2011 Population Census in Brief (Mieszkańcy Litwy w 2011 roku. Wyniki spisu mieszkańców w 2011 roku) dowiadujemy się jedynie o liczebności społeczności karaimskiej na Litwie w porównaniu spisów z lat 2001 i 2011. Populacja zmniejszyła się o 11,7% – z 273 do 241 osób. Znacznie pełniejszą informację można uzyskać z raportu szczegółowego ogłoszonego 15 marca 2013 r. *Gyventojai pagal tautybę, gimtąją kalbą ir tikybą*⁴ (Ludność według narodowości, języka ojczystego i religii). Pierwsza tabela opracowania potwierdza tendencję zmniejszania się liczebności narodowości karaimskiej w ostatnich dziesięcioleciach.

Karaimskie społeczności Polski i Litwy w grupach wiekowych

Obecnie wynosi ona 241 osób, z czego 212 mieszka w powiecie wileńskim, a 20 – w ponie-wieskim.

Jednak inne dane znajdujemy w litewskich wynikach spisu, gdzie głównym wyznacznikiem jest przynależność obywateli do wspólnot religijnych. I tak do gminy karaimskiej należy 310 osób, czyli o 69 więcej niż wskazało przynależność narodową. Inaczej też rozkłada się struktura zamieszkania – obok okręgu wileńskiego i ponie-wieskiego pojawiają się również kowieński, szawelski i kłajpedzki. Wynika z tego, że są na Litwie wyznawcy religii karaimskiej zamieszkujący w innych miejscowościach niż nam znane i w dodatku niekoniecznie identyfikują się jako przedstawiciele narodowości karaimskiej!?

Przyglądając się danym porównującym zadeklarowaną przynależność do gminy religijnej w stosunku do zadeklarowanej przynależności etnicznej dochodzimy do nader interesujących wniosków: religię karaimską wyznaje 82 Litwinów, 25 Tatarów, 14 osób nie posiadających przynależności etnicznej. Natomiast 189 wyznawców karaimizmu zaznaczyło „inną” – pyta-

nie tylko, czy karaimską? Tego się, niestety, nie dowiadujemy. Być może są więc miasta i wsie w okręgu kłajpedzkim czy szawelskim, gdzie mieszkają etniczni Tatarzy wyznający religię karaimską...

I tu, na Litwie, w oficjalnych wynikach również nie wykazano użytkowników języka karaimskiego, których przecież jest na Litwie kilkudziesięciu. Najprawdopodobniej deklaracje tych, którzy na co dzień się nim posługują, ukryły się jako mało liczne w grupie „inne”.

W obu raportach, polskim i litewskim, w podobnych przedziałach dokonano analizy grup wiekowych, stad możemy się pokusić o ich porównanie.

Przed nami kolejne kilka lat do następnego spisu powszechnego, który nastąpi najprawdopodobniej w roku 2021, jest więc dość czasu na analizę i interpretację otrzymanych wyników. GUS w różnych tabelach podaje trzy różne summaryczne wartości liczebności populacji karaimskiej w Polsce: 346, 314, 305 osób. Zasady przeprowadzenia spisu z wykorzystaniem trzech różnych narzędzi, a następnie wyprowadzenie wyników z użyciem metod statystycznych i wskaźników nie pozwoliły na podanie w sposób jednoznaczny liczby Karaimów. Nie pokazały też, ilu wyznawców religii karaimskiej żyje w Polsce, nie udało się też stwierdzić, czy język karaimski jest nadal jeszcze używany. Dzięki zastosowanym metodom uzyskano natomiast dane wskazujące na istnienie osób deklarujących przynależność do społeczności karaimskiej w miejscowościach, w których o zamieszkiwaniu Karaimów nie było nam wiadomo! Oczywiście, możemy podejrzewać, że to zadziałała fascynacja nieznanym, przekora, nastąpiło cudowne rozmnożenie, migracja z zagranicy... Bóg jeden wie! Na pewno nie pozostała bez wpływu na wynik rosnąca liczba osób z rodzin mieszanych, które skorzystały z możliwości podawania podwójnej tożsamości. Szkoda jednak, że zastosowana w Polsce metodologia przetwarzania danych spisowych nie pozwala poznać dokładniejszej i bardziej wiarygodnej liczby. Czy musimy się pogodzić z tym, że liczba Karaimów, która będzie się pojawiać w oficjalnych danych przez najbliższych dziesięć lat, nie jest absolutnie wiarygodna? Przyjdzie nam znów, podobnie jak w minionych latach, na pytanie: „Ilu jest Karaimów w Polsce?” odpowiadać: hm, na pewno nie tyłu, ilu w oficjalnych danych!

Mariola Abkowicz

Przypisy:

¹ A. Dubiński, *Karaimi i ich cmentarz w Warszawie*. W: *Karaimi*, pod red. B. Machul-Telus, Warszawa 2012, s. 145-179.

² L. Adamczuk, H. Kobeckaitė, S. Pilecki, *Karaimi na Litwie i w Polsce*. Warszawa 2003; L. Adamczuk, *Socjologiczny obraz współczesnego życia Karaimów na Litwie i w Polsce*. „Awazymyz” 2004, 2 (9), s. 3-6.

³ W przypadku zadeklarowania tożsamości złożonej, na którą złożyły się tożsamość mniejszościowa i polska, osoby takie były 'kwalifikowane' jako mniejszość. W wypadku podania dwóch tożsamości mniejszościowych – brano pod uwagę tę, którą podano jako pierwszą.

⁴ http://osp.stat.gov.lt/documents/10180/217110/Gyv_kalba_tikyba.pdf/1d9dac9a-3d45-4798-93f5-941fed00503f.